

TÜRKİYE KAMUOYU TARİHİNDE GÜNEY AZERBAYCAN MESELESİNİN OLUŞMASI

Asim JANNATOV*

(Orcid: 0000-0002-8394-3682)

Makale Gönderim Tarihi

21.12.2020

Makale Kabul Tarihi

21.11.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: JANNATOV, A., “Türkiye Kamuoyu Tarihinde Güney Azerbaycan Meselesinin Oluşması”, *Bengi: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 1, (February 2021): 65-73.

APA: JANNATOV, A. (2021). “Türkiye Kamuoyu Tarihinde Güney Azerbaycan Meselesinin Oluşması”, *Bengi: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Year: 4, Volume: I, No: 1: 65-73.

Özet

Güney Azerbaycan meselesi Türkoloji ve İran bilimleri alanında her zaman kendine özgü bir yer tutmuştur. Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarından başlayarak bu konu tarihi araştırmalarda ve kamuoyunda gündeme gelmiştir. İran’da Türklerin, özellikle Azerbaycan Türklerinin sayıca çok olmalarına karşın Pehlevi yönetiminin milli esaret baskıları ile hak ve özgürlük talepleri bastırılıyordu. Bu dönemde Kafkasya, Kırım, Volgaboyu, Türkistan ve Sibirya Türkleri Rusya Boşevizmi’nin etkisi altında kâğıt üzerinde bağımsız görünseler de, aslında Moskova tarafından yönetilmekteydiler. Sonuç olarak bu gerçek 1923 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk Dünyası’nda yegâne bağımsız devlet olduğunu gösterdi. Zor şartlar altında yalnız kalan Cumhuriyet kendi bağımsızlığını ne pahasına olursa olsun korumak zorundaydı. Bütün tarihi zorluklara rağmen Türkiye Cumhuriyeti aynı etnik köken ve kültüre sahip olduğu Güney Azerbaycan’la (İran) Anadolu Türklerinin dostluk ilişkilerini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Türkiye Kamuoyu

* Dr.Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Şarkşinaslık Enstitüsü, Güney Azerbaycan Şubesi, aze.asim93@gmail.com.

Formation Of The Issue Of South Azerbaijan In The History Of Turkish Public Opinion

Abstract

The issue of South Azerbaijan has always had a special place in the field of Turkology and Iranian Studies, and from the first years of the establishment of the Republic in Turkey, this issue has been in the center of attention in the history of public opinion. Although the Turks in Iran, especially the Azerbaijani Turks, were in large numbers, the Pahlavi regime's policy of national oppression suppressed their rights. At the same time, the Turks of the Caucasus, Crimea, Volga, Turkestan, and Siberia, although formally independent under the influence of Bolshevism, were in fact ruled by Moscow. This fact shows that after 1923, real independence in the Turkic world existed only in Turkey. Turkey, isolated under difficult conditions, at that time thought only of its independence. However, Turkey's proximity to Southern Azerbaijan (Iran) could not break the ties of people with the Turks in Anatolia who shared the same roots and culture.

Key Words: Iran, Azerbaijan, South Azerbaijan, Turkish Public Opinion

Giriş

Güney Azerbaycan meselesi bilim tarihinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur ve bugün de bilimsel önemini korumaktadır. Bu konunun Türk kamuoyu tarihine girişi 20. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Ancak uzun yıllar Türkiye kamuoyunda Güney Azerbaycan konusu İran Türkleri çerçevesinde incelenmiş ve konuya yüzeysel yaklaşılmıştır. Bunun en bariz örneklerinden biri, popüler Türk gazetesi Yeni Şafak'ın 23 Aralık 2015 tarihli sayısında, editör İbrahim Karagül'ün "21-ci yüzyılın Şah İsmaili ve Türkiye-İran savaşı" başlıklı bir yazısında I. Safevi Şahı İsmail'in İran Şahı olarak sunulmasıdır. Bu konu Azerbaycan kamuoyunda ciddi bir memnuniyetsizlikle karşılandı ve Azerbaycanlı tarihçi Samed Bayramzade, "Respublika" gazetesinin 10 Mart 2017 sayısında yer alan "Yeni Şafak gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni İbrahim Karagüle Yanıt" başlıklı yazıda kısa ve öz bir cevap verdi (Bayramzadə və Rüstəmov 1995: 5).

Türkiye kamuoyu tarihine dikkatle bakacak olursak, araştırmacıların bu konudaki ortak tutumunu gözlemlemenin ne kadar zor olduğunu açıkça görebiliriz. Kamuoyu nedir ve Türkiye kamuoyu tarihinde Güney Azerbaycan konusu hangi yönde incelenmiştir? Öncelikle sorunun cevabını netleştirelim. Kamuoyu, herhangi bir ulusun ve toplumu ilgilendiren ortak görüşlere verilen genel bir isimdir. Kamuoyu tarihine dahil olan konular sosyal, bilimsel, gazetecilik, siyasi vb. Yönlerde analiz edilir. Güney Azerbaycan meselesi Türkiye kamuoyu tarihinde daha fazla bilimsel ve gazetecilik yönleriyle incelenmiştir. Ancak Güney Azerbaycan meselesinin Türkiye kamuoyu tarihindeki oluşumu bilimsel yönde kendisini gösterir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucuları, Türk

milliyetçileri ve Azerbaycan göçmenleri bu sorumlu çalışmada önemli rol oynamışlar.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Gazneliler'den 1925'e, yani iktidarın Kaçarlardan Pehlevilere geçişine kadar uzun bir süre günümüz İran topraklarında var olan hanedanlar Türk kökenliydi. Bazı tarihçiler Gazneli, Selçuklu, Atabey (Eldeniz), Celairi, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi hanedanları tarafından yönetilen devletleri İran devleti olarak görmekte ve Azerbaycan'ı İran'ın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Ancak Babek önderliğinde Azerbaycan, Arapların Hurremleri işgalinin sona ermesiyle 9. yüzyıldan itibaren bağımsız bir devlet haline geldi (Al-Tabari, 1870: 74). Aynı zamanda Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlarının hükümdarları da tarihi kaynaklarda Azerbaycan hükümdarı olarak geçmektedir (Rumlu, 2017: 257, 290). Safevi devleti aslen bir Azerbaycan devleti olarak kuruldu, ancak Osmanlı-Safevi savaşları ve günümüz Azerbaycan topraklarının Osmanlı tarafından işgali, başkentin Tebriz'den Kazvin'e ve ardından İsfahan'a taşınmasına yol açtı. Bu nedenle de Şah Abbas, İran soylu memurları saraya çekmek zorunda kalmış ve zamanla temsil ettikleri Azerbaycan devleti İran devletine dönüşmüştür. Ancak bu isim değişikliği Safevilerin Fars olduğu anlamına gelmez. Hem Safeviler, hem Afşarlar, hem de Kaçarlar Türk kökenliydi. Güney Azerbaycan'ın, özellikle de Tebriz'in, Azerbaycan ve İran'ın devlet yapısında her zaman merkezi bir rol oynadığını belirtmek de önemlidir. Bugün Tebriz, hem Güney Azerbaycan'ın hem de İran Türkçülüğünün merkezidir.

19. yüzyılın ortalarında, Mirza Fatali Ahundzade önderliğinde Kuzey Azerbaycan'da bir aydınlanma (maarifçilik) hareketi başladı. Bu süreç daha sonra Güney Azerbaycan, İran ve tüm Türk dünyasına yeni fikirlerin yayılmasına yol açtı. Türkçülükten bahseden Yusuf Akçura bu soruyu gündeme getiriyor: "*Batı Türklerinden önce, Türkçülük fikriyle, yani Türk milliyetçiliği fikriyle dil, tarih ve siyaset sahalarında uğraşmış diğer Türkler var mıdır?*" (Akçura 2015: 55). Yusuf Bey, sorunun cevabını bulmak için Azerbaycan Türklerinden M.F.Ahundzade'yi incelemeyi tavsiye etmişti. Çünkü Ahundzade, tüm Türk dünyasında Türkçülüğün ve aydınlanmanın ilk babası olarak kabul edilebilir. İran aydınlanmasının babası olarak kabul edilen Mirza Hasan Ruşdiye bile Ahundzade'nin fikirlerinden etkilenmişti (Tağıyeva vd. 2000: 351-354). Azerbaycan'da aydınlanmanın başlamasıyla Azerbaycan tarihinde yeni bir aşama başlamış ve bu süreç nihayetinde 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade önderliğinde modern Azerbaycan devletçiliğinin kurulması ile sonuçlanmıştı. Bu anlamda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tüm Türk ve Müslüman dünyasında ilk cumhuriyet olmuş ve Ahundzade'nin başlattığı aydınlanma hareketinin sonucuydu. Ahundzade'nin fikirlerinin Güney Azerbaycan üzerindeki etkisi her zaman Kuzey Azerbaycan ile bağları korumuş ve bu bağlantı Azerbaycanlılar arasındaki farklılıkların derinleşmesine asla izin vermemiştir. Bugün bile kuzeyli-güneyli tüm Azerbaycanlılar arasındaki dilsel ve kültürel birlik korunmaktadır.

1920'lerden başlayarak Sovyet Rusya'sı, Türk halklarını (Kafkasya, Azerbaycan, Kırım ve Türkistan) yeniden köle haline getirdi ve onları uzun bir süre sıkı komünist yönetiminde tutmayı başardı. O dönemde Osmanlı Türkiye'si, işgalden hemen sonra Rusya'nın kurduğu zalim rejimden kaçan Türk toplumlarının aydınları için bir sığınak ülkesi haline geldi. Türk dünyasının farklı yerlerinden İstanbul'a gelen bu aydınlık, Osmanlı Türkiye'sinde Türkçülük ve Türk birliği fikrini sağlamışlardır (Saray 1995: 108-109). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu ve aydınlarının

önemli bir kısmı da 27 Nisan 1920 işgalinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınmış ve bundan sonra faaliyetlerini burada sürdürmüşler.

1. Türkiye kamuoyu tarihinde Güney Azerbaycan sorununun oluşumu

İran Türkleri meselesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından önce Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatle üzerinde durduğu bir meseleydi. Viyana'nın kapılarına kadar Avrupa'nın geniş alanını fetheden Osmanlı hanedanlığı daha sonra topraklarının çoğunu kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş alanlarının kaybı onu komşu ülkelerde güvenlik önlemleri almaya zorladı. Afrika ve Avrupa'daki büyük fetihlere rağmen, Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşlarda topraklarının ve askerî gücünün çoğunu kaybetti. Bu faktör Rusya'ya karşı daha ciddi adımlar atmalarına neden oldu. Rusya'nın daha da ilerlemesini engellemek için Kafkasya ve İran'daki Azerbaycan Türklerini Rusya'ya karşı birleştirmek, Osmanlı devletinin güvenliği bakımından doğru seçimdi. Asker eksikliği nedeniyle savaş sırasında kurulan, İran ve Kafkasya'da faaliyette bulunmuş Teşkilat-i Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini artırmak için çok çaba sarf etti. Teşkilat-i Mahsusa, Azerbaycan Türklerini Çarlık Rusya'sına karşı yetiştirmede ve Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunda Azerbaycan meselesinin oluşmasında önemli bir katkı sağladı.

Elbette 1000 yıl boyunca Türk hanedanları tarafından yönetilen doğu komşusu, tarihin belli bir noktasında Osmanlılar için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu tarihinde en ağır darbeyi Rusya tarafından almıştır. Ne yazık ki Kızıl Orda'nın tarih sahnesinden silinmesi, Rusya'yı imparatorluk ve iki komşu Türk hanedanı için tehlikeli bir rakip haline getirdi. Kaçar egemenliğinde bulunan İran devletinin zayıflaması, Rus makamlarının Kafkasya'daki planlarının uygulanmasında belirleyici oldu. Fetali Şah Kaçar döneminden itibaren İran da Rus tehdidine yenik düşmüş ve giderek gerilemeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Kaçarlar, Osmanlı'ya ciddi bir rakip değildi ve Rusya'nın İran'ı etkilemesi, Osmanlıları bu konuda ciddi adımlar atmaya zorladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü yakınlaştıran bir dizi faktör ve yukarıda bahsedilen Rus tehdidi, Osmanlıları doğu komşularında alternatif bir devlet yaratmaya yöneltti. Bu açıdan Azerbaycan Türklerini Rusya'ya karşı birleştirmek Osmanlılar için büyük önem taşıyordu. Osmanlı Harbiye Nazırı Envar Paşa'nın Azerbaycan hakkında düşüncelerinin olduğu bize malumdur (Sarısamın 1995: 503).

Genel olarak Türkiye kamuoyunda Güney Azerbaycan meselesinin gündeme gelmesinin sebepleri şu şekilde değerlendirilebilir:

- Azerbaycan Türklerini Rus tehdidine karşı birleşik bir cephede birleştirmek;
- Rusya'nın Türkiye sınırındaki Güney Azerbaycan (İran) topraklarını işgal etmesi ve Rusya'nın desteğiyle Türkiye'nin doğu topraklarındaki Ermenilerin tehlikeli faaliyetleri;
- Rusya'nın kışkırtmasıyla Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı etnik temizleme politikası uygulaması ve aynı tehdidin Türkiye'nin doğusunda da yaşanması tehlikesi.

Kurtuluş savaşını kazanmış Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün başlattığı reformlar sonucunda bağımsızlığını korumayı başarmış ve “Yurtta sülh, cihanda sülh” sloganı ile komşu ülkelerle sıcak ilişkiler kurmuştu. Fakat Atatürk hükümeti, Türkiye dışında büyük bir Türk varlığının gayet farkındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden hemen sonra bağımsızlığını korumayı başaran Türkiye, dışındaki Türk halklarına açıkça yardım edemedi. Ancak Azerbaycan'dan ve diğer Türk ülkelerinden milli düşünürlerin Türkiye'ye sığınması, Türkiye dışındaki Türkleri unutmadığını gösterirdi. Nitekim, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 27 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edilmesi ve 1925 yılında İran'daki Kaçar hanedanının devrilmesinden sonra birçok Azerbaycan kökenli milli aydınlar kardeş Türkiye'ye sığındılar ve faaliyetleri döneminde Azerbaycan meselesini kamuoyu tarihine getirmeye çalıştılar. Türkiye hükümetinin kendileri için iyi şartlar yaratmış olması hatta o zamanlarda bile Azerbaycan'ı ne kadar önemseydiğinin bir göstergesidir. Türkiye kamuoyu tarihinde İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesinin oluşumunda önemli katkı sağlayan milli aydınları şu şekilde nitelendirebiliriz:

1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurucuları
2. Türk milliyetçileri
3. Azerbaycan göçmenleri

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucuları, hem Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunda hem de Türkiye Cumhuriyeti kamuoyu tarihinde İran Türkleri ve Güney Azerbaycan kavramının oluşmasında çok önemli rol oynadılar. Bağımsız Azerbaycan devletinin 27 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edilmesinin ardından Cumhuriyet kurucusu olmuş milli aydınlarımız kardeş Türkiye'ye sığınarak Rusya'ya karşı ideolojik savaşlarını sürdürmekle kalmamış, Azerbaycan konusunu da gündemde tutmuş ve İran'da büyük bir Türk varlığını kanıtlamaya çalışmışlar. Türkiye kamuoyu tarihinde İran Türkleri kavramı ilk kez 1911 yılında M.E.Resulzade tarafından gündeme getirilmiş ve Güney Azerbaycan meselesini İran Türkleri çerçevesinde ele almıştır. Daha sonra bu alanda sürekli araştırmalar yaparak Türk toplumunda İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesini oluşturmaya çalışmış araştırmacılar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurucularının yazılarına dayanmışlar. Bunların arasında Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala Memmedzade ve Ahmet Ağaoğlu'nu gösterebiliriz.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurucularından sonra, Türkiye kamuoyu tarihinde İran Türkleri ve Güney Azerbaycan sorununun oluşumunda en büyük katkı sağlayanlar Türk milliyetçileri olmuştur. Hatta Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularından önce rahmetli Yusuf Akçura ünlü "Üç Tarz-ı Siyaset" eserinde İran Türkleri meselesine yer vermiştir (Akçura 2019: 24). Türkiye Cumhuriyeti kamuoyu tarihinde İran Türkleri kavramının ve Güney Azerbaycan meselesinin oluşmasında Türk milliyetçilerinin gösterdiği çabaları unutmamamız gerekir. Milliyetçi araştırmacılar İran türleri ve Güney Azerbaycan meselesini Türkçülük çerçevesinde incelemişler. Konuya katkı sağlamış Türkçülük hareketinin parlak yüzleri sayılan Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Nihal Atsız'ın isimlerini sayabiliriz.

Azerbaycanlı göçmenlerin kuzeyli-güneyli Azerbaycan meselesini Türkiye kamuoyu tarihinde gündeme getirmesinde gösterdiği çabaları özellikle takdir edilmelidir. Bunlar arasında Murtaza Nizamettin Tebrizli, Ahmed Caferoğlu ve Huseyn Baykara gibi önemli isimler vardır. Türkiye

kamuoyu tarihinde Güney Azerbaycan terimi bilim literatürüne ilk kez M.N.Tebrizli tarafından getirildi (Tebrizli 1946: 8-9). H.Baykara'nın gençliği, Azerbaycan'da milli hareketin güçlenmesi ve bağımsız devlet geleneklerinin kurulması ile aynı zamana denk gelmiş ve 27 Nisan işgalinden sonra ise hayatını sonuna kadar Türkiye'de sürdürmüştür. Konu ile ilgili onun en büyük hizmeti, Türkiye kamuoyu tarihinde kuzeyli-güneyli Azerbaycan meselesini yeniden gündeme getirmesi olmuştur. Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu Azerbaycan'da doğmuş olmasına rağmen, çocukken yoğun tarihi gelişmeler sonucunda ailesi Azerbaycan'dan Türkiye'ye göç etti. Tanınmış araştırmacı, 1966 tarihli Türk Kültür Dergisi'nde yayınlanan "İran Türkleri" başlıklı makalesinde hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan konusunu gündeme getirdi. Bahsettiğimiz önde gelen isimler Azerbaycan'ı hiçbir zaman unutmamış ve araştırmalarında Azerbaycan ile ilgili konuları Türkiye kamuoyunun gündemine geri getirmişlerdir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucuları, Türk milliyetçileri ve Azerbaycan kökenli milli aydınlar araştırmalarında İran, Azerbaycan, Azerbaycan Türkleri, İran Türkleri, Azerbaycan'ın Türk Birliği'ndeki yeri, İran İnkılabı, Güney Azerbaycan, bölgenin coğrafi konumu, etnik kökeni ve diğer bu gibi hayati konuları inceleyerek hem Kuzey hem Güney Azerbaycan meselesinin Türkiye kamuoyu tarihinde hep gündemde tutmaya çalışmışlar. Sonuç olarak, gelecek araştırmacılar, bu yazarlara başvurarak İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesini yeniden incelemeye çalışmışlar.

İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesinin devamlı olarak incelenmesi, konu ile ilgili yayımlanan "Maduniyet", "Azerbaycan", "Güney Azerbaycan" ve "Aras" dergileri ve Mehmet Metin Ören, Metin Elendor, Ali Bademci, Ali Kafkasyalı, Mehmet Saray, Recep Albayrak, Sonay Ünal ve diğer önemli araştırmacıların yazıları İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesinin Türkiye kamuoyunda gündemde olmasını sağlamaktadır. Bugün İran'da yaşanan ufak bir olay bile Türkiye medyasında hemen yer alıyor. Bütün bunlar İran Türklerinin ve Güney Azerbaycan'ın Türkiye'deki önemini göstermektedir.

2. Neredir Güney Azerbaycan?!

Güney Azerbaycan arazisi farklı zamanlarda farklıydı. Bunu kanıtlamak için önce tarihsel kaynaklara bakmalıyız. Arapların Azerbaycan'ı ve İran'ı işgalinden sonra Abbasi Halifeliğinin yeni bir coğrafi idari bölümü kuruldu. Bu idari bölünmeye göre kuzeyde Derbent şehrinde güneyde Hemedan'a kadar uzanan topraklar Azerbaycan coğrafyasına dahil edilmiştir (Al-Istakhri 1870: 180-181). Modern İranlı tarihçilerin neredeyse tamamı Azerbaycan'ın tarihi sınırlarını hep daraltmaya çalışıyorlar. Pehlevi döneminde uygulanan idari bölünme politikası bunu açıkça göstermektedir. Rehim Reisniya, Faslı coğrafyacı Şerif İdrisi'nin Hicri 549 yılında çizdiği haritaya göre Azerbaycan'ın tarihi topraklarını ve sınırlarını böyle göstermişti: Araz Nehri'nin güney kısmına "Bilad-i Azerbaycan", Araz ve Kür nehirleri arasındaki araziye "Yukarı Azerbaycan", Kür nehri ve dağlar arasındaki bölgeye ise "Yukarı Azerbaycan'ın devamı" denilebilir (Raisniya 1371: 81). Ortaçağ boyunca birçok seyyah ve tarihçi bu toprakları Azerbaycan toprakları olarak adlandırmıştır. Safeviler döneminde İran federal bir imparatorluk olarak kuruldu ve 4 büyük vilayete bölündü. Azerbaycan da bu vilayetlerden biri ve merkez oldu. Azerbaycan'ın 1828'de bölünmesiyle Araz Nehri sınır haline geldi ve "Güney Azerbaycan" kuzeyde Araz Nehri'nden, batıda Osmanlı sınırından, doğuda Hazar

Denizi'nden başlayarak güneyde Kum kentine kadar uzanan toprakları içine almaktaydı.

Kaçarların devrilmesi ve Pehlevilerin 1925'te İran tahtına geçmesiyle ülkenin federal yapısı tamamen değişti. İran Milli Meclisi, Rıza Han Pehlevi'nin talimatı üzerine, 1937'de ülkenin yeni bir idari-bölgesel bölünmesi hakkında bir yasa çıkardı. Yeni yasaya göre, ülke ilk olarak 10 vilayete, 1938'de 17 eyalete bölünmüştür (Tağiyeva vd. 2000: 55). Bu idari bölünmeyle Güney Azerbaycan toprakları büyük ölçüde küçültüldü. Tarihsel olarak Azerbaycan sınırları içinde yer alan Zencan, Kazvin, Hemedan, Azerbaycan'dan ayrılarak bağımsız eyaletler haline gelmiş ve Astara şehri Gilan'a, Save ise Tahran'a verilmiştir. Bütün bunlar kasıtlı olarak Türk karşıtı politikanın bir parçası olarak gerçekleştirildi. Güney Azerbaycan topraklarının Pehleviler tarafından bölünmesi bununla bitmedi. Daha sonra Irak sınırındaki Azerbaycan topraklarında ve tarihsel olarak Azerbaycan sınırları içinde yer alan yeni bir vilayet oluşturulmuş ve Kürdistan olarak adlandırılmıştır (Ören 1980: 6). Pehleviler, Kürtlerin Aryan ırkından olduğunu kabul eder ve onlar için tüm imkanları sağlayırdı. Kürdistan Eyaleti'nin Azerbaycan topraklarında kurulması aslında gelecekte etnik çatışma yaratmayı amaçlıyordu. Güney Azerbaycan'ın idari bölünme süreci 1993 yılında da gerçekleştirildi. Bunun da malum bir nedeni vardı. Kuzey Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazandı. İran devleti Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından çok korkuyordu. Çünkü Doğu Azerbaycan Eyaleti Azerbaycan Cumhuriyeti sınırında bulunuyordu. Bu nedenle İran hükümeti Erdebil'i mantıksız nedenlerle Doğu Azerbaycan Eyaletinden ayırdı ve onu bağımsız bir eyalet haline getirdi. Ancak Azerbaycan ordusunun 27 Eylül 2020'de başlattığı İkinci Karabağ Savaşı, Ermeni işgalcileri Azerbaycan-İran sınırından çekilmeye zorladı. Azerbaycan Cumhuriyeti yeniden İran'ın Azerbaycan ismini taşıyan Doğu Azerbaycan Eyaleti ile sınır oldu.

Şu anda İran'ın idari bölümüne göre Azerbaycan Türkleri Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hemedan eyaletlerinde, Save ve Astara ilçelerinde çoğunluktadır. Ancak Azerbaycanlılar, İran'ın Merkezi, Kum, Tahran, Gilan ve Kürdistan eyaletlerinde de yaşıyorlar. İran'ın başkenti Tahran'da çok sayıda Azerbaycan Türkünün yaşadığını belirtmek de çok önemlidir (Shaffer 2000: 8). Tahran şehrine ilk defa Ağa Muhammed Şah Kaçar tarafından İran'ın başkenti statüsü verilmiş ve o günden bu yana bu statüsünü korumaktadır. Pehlevi döneminde Azerbaycan şehirlerinin ekonomik açıdan ihmal edilmesi, birçok Azerbaycanlı'nın Tahran'a göç etmesine neden oldu. Ancak Azerbaycanlılar tarihsel olarak Tahran'da yaşamışlar. Ünlü tarihçi Jean Paul Roux bile Tahran'ı bir Azerbaycan kenti olarak nitelendirmiştir (Roux 2007: 462). Son yıllarda, resmi olmayan tahminler Tahran nüfusunun yarısından fazlasının Türk olduğunu gösteriyor. Tarihi kaynaklara göre Güney Azerbaycan toprakları, güneyde Hemedan, Arak, Save, Tahran hatları, kuzeyde Araz Nehri, doğuda Hazar Denizi ve Gilan vilayeti, batıda Türkiye Cumhuriyeti arasındaki toprakları kapsamaktadır (Tağiyeva vd. 2000: 66). Bu sınırlar içinde yer alan aşağıdaki iller "Güney Azerbaycan" topraklarını oluşturur.

1. Doğu Azerbaycan eyaleti
2. Batı Azerbaycan eyaleti
3. Erdebil eyaleti
4. Zencan eyaleti

5. Kazvin eyaleti
6. Hemedan eyaleti
7. Astara ilçesi
8. Save ilçesi

Son yıllarda İran Türkleri ve Güney Azerbaycan üzerine yapılan sürekli ilmi araştırmalar Azerbaycanlıların İran'da daha geniş bir alanda yaşadığını göstermektedir. Tarihçi Recep Albayrak, 2012 yılında Ankara'da yayınlanan “Türklerin İrani” adlı kitabında bu konuya net bir açıklık getirdi. Albayrak'ın çalışmasında Güney Azerbaycan toprakları 3 ana bölgeye ayrılmıştır: Dar'üs-Saltana Azerbaycan'ı, Hamse Azerbaycan'ı ve Cibal Azerbaycan'ı (Albayrak 2013: 190). Bugün İran'da yaşayan Azerbaycanlıların yaşadığı yerlere dikkat edersek söz konusu bölgelerde onları görebiliriz. Bir başka Türk tarihçi Ali Bademci de R. Albayrak'a atıfta bulunarak “İranda Türklerin Bin Yılı” adlı kitabında aynı fikirleri savunmuştur (Bademci 2018: 664). Şimdi adları geçen bölgelerde bulunan eyaletlere bakalım:

- Dar'üs-Saltana Azerbaycan'ı – Doğu Azerbaycan, Batı Azərbycan, Erdebil, Gilan, Kürdüstan eyaletleri;
- Hamse Azerbaycan'ı – Zencan və Kazvin eyaletleri;
- Cibal Azerbaycan'ı – Kirmanşah, Hemedan, Merkezi, Luristan, Kum, Tahran və Elbruz eyaletleri.

Yukarıda göstermiş olduğumuz ayaletler Güney Azerbaycan coğrafyasını kapsamaktadır.

Kaynak: Ali Kafkasyalı, “İran Coğrafyasında Türkler”, BİLGEOĞUZ, İstanbul 2011, s. 51

Yukarıda belirtilen bölgelerden Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hemedan eyaletleri, Save ve Astara ilçelerinin yüzölçümü 174.670 km²'dir ve 1997 istatistiklerine göre bu bölgelerin toplam ahali yaklaşık 10.9 milyondur. Bu vilayetlerin nüfusunun büyük çoğunluğu Azerbaycan Türkleridir. Ancak, İran'ın idari bölümünde Azerbaycan toprakları pahasına oluşturulan Kürdistan Eyaletinin kapsadığı alanı ve Merkezi, Kum ve Tahran eyaletlerinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin toplam sayısını da dikkata alırsak Güney Azerbaycan'ın coğrafi olarak daha büyük bir alanı kapsadığını və daha büyük nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Gördüğümüz gibi, Güney Azerbaycan meselesine farklı yaklaşım ve bakış açısı olmuştur. Türkiye kamuoyunda İran Türkleri ve Güney Azerbaycan meselesinin oluşmasında önemli yerin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularına ve Türk Birliği düşüncesini savunan Türkçülere ait olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Onlardan esinlenerek Türk araştırmacılar da bu konuya İran Türkleri çerçevesinden bakmışlar. Bu konu ile ilgili araştırmalarda uzun yıllar Türkiye'de Güney Azerbaycan terminolojisi değil, İran Azerbaycanı tanımlaması daha çok kullanılmıştır. Lâkin 1940'li yıllardan başlayarak M.N.Tebri, daha sonralar H.Baykara ve Prof. Dr. A.Caferoğlu gibi Azerbaycan

uyruklu araştırmacılar ilmi edebiyatta Güney Azerbaycan terminolojisini sıkı olarak kullanmaya başlamışlar. Bundan sonra İran Türkleri konusunda yapılan devamlı araştırmalar kamuoyunun dikkatini yeniden bu meseleye çekmiştir.

Konu ile ilgili yapılan devamlı araştırmalar son dönemde Güney Azerbaycan meselesinin Türkiye’de güncel bir konu haline geldiğini gösteriyor. İran’da son bin yılda Türklerin yönetimde olması Türkiye kamuoyunda dikkat çeken ve belirgin ifade edilen meselelerden biridir. Kamuoyu tarihinde bu konu ilk oarak Azerbayca Halk Cumhuriyetinin feal kurucularından ve ulusal aydınlarımızdan biri olan rahmetli Ahmet Ağaoğlu tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmaların ışığında Türkiyeli alim Ali Bademci’nin “İran’da Türklerin bin yılı” adlı büyük hacimli eseri basılmış ve konuya aydınlık getirmiştir. Sonuç olarak Türkiye kamuoyunda İran Azerbaycanı tanımlaması ile birlikte Güney Azerbaycan terminolojisine de üstünlük verildiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Akçura, Y. (2015). *Türkçülük, türkçülüğün tarihi gelişimi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık
- Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İranış* Ankara: Berikan Yayınları, C. I-2
- Al-Istakhri (1870). *Kitab al-masalik wa-al-mamalik*. ed. M.J. de Goeje, Leiden: Brill
- Al-Tabari (1991). *History*, Volume XXXIII, English translation by C.E.Bosworth, State University of New York Press.
- Bademci, A. (2018). *İranda Türklerin Bin Yılı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Baykara, H. (1978). *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*. İstanbul: Emek Matbaacılık Tesisleri
- Bayramzadə, S., Rüstəmov, R. (2017) *Türkiyənin “Yeni Şafak” qəzetinin baş redaktoru İbrahim Qaragülə cavab*. Bakı: Respublika qəzeti, No. 53 (5796)
- Kafkasyalı, A. (2011). *İran Coğrafyasında Türkler*. İstanbul: BİLGEOĞUZ
- Ören, M. M. (1980). *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*. Girne: Mars Matbaası
- Rəisniya, R. (1371). *Azərbaycan dər sir-e tarix*. c. 1. Tehran
- Roux, J.P. (2007). *Türklerin Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları
- Rumlu, Həsən (2017). *Əhsənüt-Təvərix. Azərbaycan dilinə tərcümə* (Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı), Bakı: KASTAMONU.
- Sarısaman, S. (1995). *Ömer Naci Bey Mufrezeşi*. Cilt IV. Ankara: Atatürk Yolu Dergisi
- Saray, M. (1995) *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Shaffer, B. (2002). *Borders and Brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity*. Cambridge Massachusetts: Harvard University
- Tağıyeva, Ş., Rəhimli Ə., Bayramzadə S. (2000). *Güney Azərbaycan*. Bakı: Orxan
- Tebriqli, M.N. (1946). *Bugünkü Azərbaycan Davası esas ve sebepleri*. İstanbul: Gün Basımevi.